

Znaczenie i symbolika pszenicy (*Triticum L.*) w konsekracji chleba eucharystycznego¹

Wheat (*Triticum L.*) in the Consecration of the Eucharistic
Bread. Meaning and Symbolism

Katarzyna A. Mich

catrine.mich@gmail.com

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Absolwentka Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (archeologia i teologia); doktorantka misjologii na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie; poszukiwania badawcze: tożsamość kulturowa chrześcijaństwa w Nubii, akademicki ruch misyjny w Polsce, liturgika.

Pszenica² (*Triticum L.*) jest znana człowiekowi od tysięcy lat i wraz z jęczmieniem stanowi najstarsze uprawiane zboże (pochodzi z rodziny wiechlinowatych). Początki intencjonalnej uprawy tej rośliny sięgają 10. tysiąclecia przed Chr. i dotyczą rejonu Żyznego Półksiężycy na Bliskim Wschodzie. Pierwszymi dzikimi, a następnie uprawianymi gatunkami pszenicy były samopsza (*Triticum monococcum L.*) oraz płaskurka (*Triticum dicoccon L.*). W czasach biblijnych uprawiano trzy gatunki pszenicy: płaskurkę, którą język hebrajski określa słowem *kussemet* (była ona znana zarówno w Palestynie, jak i w Egipcie), pszenicę zwyczajną (*Triticum aestivum*), pszenicę twardą (*Triticum durum L.*).

¹ Artykuł stanowi rozszerzoną wersję referatu *Teologiczne i liturgiczne znaczenie pszenicy w konsekracji chleba eucharystycznego*, wygłoszonego na sympozjum pt. „Znaczenie i symbolika roślin w religiach oraz nowych ruchach religijnych”, które odbyło się na Wydziale Teologicznym UKSW w 2018 roku.

² Publikacje, dotyczące Eucharystii, ukazują problematykę materii Eucharystii: chleba i wina czy też pszenicy i winorośli razem. Ze względów praktycznych autorka artykułu ograniczyła się do przedstawienia znaczenia i symboliki jedynie pszenicy.

Te dwie ostatnie opisane są hebrajskim słowem *hítta(h)*. Pszenica była głównym zbożem uprawianym na terenie Palestyny, a jej zbiory miały wyjątkowe znaczenie dla społeczności żydowskiej – stanowiła zarówno najważniejszy plon pól uprawnych, jak też miała znaczenie sakralne. Badania archeologiczne wskazują, że głównym gatunkiem pszenicy uprawianym w Palestynie była pszenica zwyczajna – 90% ziaren znajdujących w wykopaliskach z okresu najazdu Sennacheryba (VII wiek przed Chr.) stanowią ziarna tego właśnie gatunku³.

Obfite zbiory pszenicy stanowiły dla Izraelitów znak Bożej łaski i błogosławieństwa (por. Ps 4,8; Iz 36,17)⁴, dar Boży (por. Pwt 32,14) oraz symbol życia w dostatku (por. Ps 81,17). Obok wina i oliwy pszenica była głównym źródłem pożywienia⁵. Oczekiwanie na jej zbiory łączono w Izraelu z wieloma świętami rolniczymi, jak święto Szawout (Święto Żniw), podczas którego Żydzi ofiarowywali w świątyni plon pszenicy⁶. Rytm pracy na polach w starożytnej Palestynie został poznany dzięki znalezieniu w 1908 roku w Gezer tzw. kalendarza. Odkrycia dokonał R.S.A. Macalister⁷. W sąsiednim Egipcie kielkująca pszenica symbolizowała Ozyrysa, egipskiego boga opiekującego się rolnictwem, który został wrzucony do Nilu, a potem powstał z martwych niczym zasiewy pszenicy na życiodajnych terenach wzdłuż rzeki⁸.

Chrześcijaństwo przyznało pszenicy i owocom winorośli najwyższe miejsce w świecie roślin, gdyż symbolizują one Eucharystię⁹. Praktyka celebrowania Eucharystii z udziałem chleba i wina jest poświadczona w tekstach Nowego Testamentu, choć wątpliwości może budzić rodzaj użytego przez Jezusa chleba w czasie Ostatniej Wieczerzy¹⁰. Dotyczą one nie tyle problemu rozróżnienia między chle-

³ Z. Włodarczyk, *Siedem upraw biblijnych i ich symbolika*, Kraków 2008, s. 15-18.

⁴ P. Pietrusiak, *Materia Eucharystii w Kościele pierwszych wieków*, „Resovia Sacra. Studia Teologiczno-Filozoficzne Diecezji Rzeszowskiej”, t. 18-20, 2011-2013, s. 49.

⁵ X. Leon-Dufour, *Słownik Nowego Testamentu*, tłum. K. Romaniuk, wyd. 2, Poznań 1986, s. 535.

⁶ J. Bartmiński, A. Kaczan, *Językowo-kulturowy obraz pszenicy (Triticum) w języku polskim*, „Etnolingwistyka”, t. 29, 2017, s. 87.

⁷ A.S. Jasiński, *Chleb i wino w Starym Testamencie*, [w:] T. Dola (red.), *Ineffabile Eucharistiae donum. Księga pamiątkowa dedykowana księdzu biskupowi Alfonsowi Nossolowi Wielkiemu Kanclerzowi Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego z okazji 65. rocznicy urodzin oraz 20-lecia święceń biskupich*, Opole 1997, s. 189.

⁸ L. Manfred, *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, tłum. K. Romaniuk, Poznań 1989, s. 189.

⁹ D. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, tłum. W. Zakrzewska i in., Warszawa 1990, s. 201.

¹⁰ W praktyce liturgicznej pierwszych wieków kwestia ta nie była przedmio-

bem praśnym a kwaszonym¹¹, ile kwestii rodzaju zboża użytego do wyrobu chleba, którym Jezus połamał się z uczniami.

1. Chleb Ostatniej Wieczerzy

Ustanowienie Eucharystii miało miejsce na Ostatniej Wieczerzy, która według tradycji synoptycznej była hebrajską ceremonią spożywania Paschy. Jednym z pokarmów spożywanych podczas wieczerzy paschalnej był specjalny, niekwaszony (praśny) chleb, który upamiętniał pośpiech wyjścia Narodu Wybranego z Egiptu pod przywództwem Mojżesza oraz manę, którą – jako darem Bożym – Żydzi żywili się na pustyni. Chleb ten przypominał także Izraelowi, iż żyje chlebem Słowa Bożego¹². W pierwszy dzień Praśników Mistrz z Nazaretu polecił apostołom, aby przygotowali wszystko, co było potrzebne do ofiarowania Paschy. Podczas Ostatniej Wieczerzy Jezus wziął chleb w swoje ręce, pobłogosławił, łamał i rozdawał go uczniom. Użyty w opisach Ostatniej Wieczerzy termin „chleb” nie jest jednoznaczny, bowiem za czasów Jezusa chleb produkowano w Palestynie z mąki różnych zbóż. Poza pszenicą uprawiano również jęczmień, żyto, owies. Chleb był dla Żydów, podobnie jak dla pozostałych mieszkańców Bliskiego Wschodu i basenu Morza Śródziemnego, jednym z podstawowych produktów żywnościowych.

W Nowym Testamencie pszenica wielokrotnie występuje jako element przypowieści Jezusa: w przypowieści o ziarnie pszenicznym, które musi wpaść w ziemię, by wydać plon (por. J 12,24) czy w relacji o łuskaniu przez uczniów kłosów pszenicy w szabat (por. Mt 12,18). Paweł Pietrusiak utożsamia „chleb życia” i „chleb, który z nieba zstąpił”, z Eucharystią z 6. rozdziału Ewangelii Jana, dlatego stwierdza, że „skojarzeniem, jakie w żydowskich słuchaczach wywołać mogła mowa Jezusa, nie był chleb w ogólności, ale chleb pszeniczny, do którego odwoływała się hebrajska wersja cytowanego Psalmu”¹³.

W Palestynie produkowano również chleb z mąki jęczmiennej (*Hordeum sativum* L.), która była tańsza niż pszena. To właśnie z mąki tego zboża przygotowano pięć chlebów, które Jezus rozmnożył dla

---

tem poważniejszych sporów; dopiero od IX wieku stanie się ona jednym z charakterystycznych elementów zatargów pomiędzy chrześcijaństwem wschodnim a zachodnim. P. Pietrusiak, *Materia Eucharystii w Kościele...*, art. cyt., s. 48.

¹¹ M.H. Smith, *And Taking Bread. Cerularius and the Azyme Controversy*, Paris 1971.

¹² Z. Janczewski, *Materia i forma sakramentu Eucharystii*, „Prawo Kanoniczne. Kwartalnik Prawno-Historyczny”, t. 48, nr 3-4, 2005, s. 36.

¹³ P. Pietrusiak, *Materia Eucharystii w Kościele...*, art. cyt., s. 48-49.

prawie 5000 osób (por. J 6,1-13). Sporadycznie chleb był też wytwarzany z mąki żytniej lub owsianej, przede wszystkim w okresach wielkiego niedostatku¹⁴. Powszechnym zwyczajem, jak zauważa Jan Jaworski, było podawanie przez Żydów na ucztach chleba pszenicznego¹⁵, który w grece opisywano słowem ἄρτος bez żadnej przymiotnikowej specyfikacji. Natomiast w przypadku chleba z mąki jęczmiennej podawano bliższe określenie, jak w opisie rozmnożenia chleba w Ewangelii św. Jana (6,9) – πέντε ἄρτους κριθίνους¹⁶. Wszystkie opisy ustanowienia Eucharystii przez Jezusa jednoznacznie używają słowa ἄρτος – bez żadnej dodatkowej specyfikacji na oznaczenie chleba spożywanego w trakcie Ostatniej Wieczerzy, dlatego z leksykalnego punktu widzenia można przyjąć, że był to chleb pszeniczny¹⁷.

Często rodzaj użytego chleba był związany z naturą posiłku, stąd ważne jest doprecyzowanie charakteru Ostatniej Wieczerzy, którą Jezus spożył wraz ze swymi uczniami. Głównym problemem, jaki wysuwają historycy, egzegeci oraz liturgiści, jest ustalenie, czy Ostatnia Wieczerza była rzeczywiście celebracją wieczerzy paschalnej zgodnie z przyjętymi kanonami żydowskimi, czy raczej formą uczyty pożegnalnej, typowej dla istniejących wówczas wspólnot i bractw. Źródło trudności stanowi istnienie dwóch równoległych tradycji nowotestamentalnych na temat daty spożycia Ostatniej Wieczerzy. W świetle tradycji Janowej Jezus umarł na krzyżu w piątek, 12 nizan, na kilka godzin przed rozpoczęciem w Jerozolimie Paschy; dla Jana Ostatnia Wieczerza spożyta przez Jezusa i Jego uczniów nie jest więc wieczerzą paschalną. Natomiast Ewangelie synoptyczne i św. Paweł ukazują Ostatnią Wieczerzę jako prawdziwą ucztę paschalną, która była przygotowana i świętowana według wszelkich żydowskich przepisów prawnych. Opis ustanowienia Eucharystii zawarty jest w Ewangeliach synoptycznych i Pierwszym Liście do Koryntian, natomiast brak go u Jana. Wszelkie znane relacje, które pochodzą z dwóch tradycji: palestyńskiej (Mk 14,22-25 i Mt 26,26-29) oraz antiocheńskiej (Łk 22,15-20; 1Kor 11,23-26), wyraźnie sugerują paschalny wymiar Ostatniej Wieczerzy. W pierwszy dzień Przaśników Jezus wziął chleb, który w świetle tej uroczystości „musiał być wypieczony z mąki pochodzącej z nowo zebranego zboża i bez żadnych dodatków”¹⁸. Biblia potwierdza

¹⁴ J. Bonsirven, *Textes rabbiniques des deux premiers siècles pour servir à l'intelligence du Nouveau Testament*, Rome 1954, s. 202.

¹⁵ J. Jaworski, *Mąka na hostie w świetle nauki św. Tomasza a prawa kanonicznego*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny”, nr 2, 1949, s. 373.

¹⁶ P. Pietrusiak, *Materia Eucharystii w Kościele...*, art. cyt., s. 50.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Tamże, s. 51.

wytwarzanie dwóch rodzajów mąki: zwykłej (*qemah*) i lepszej jakości, nazywanej „najczystsza” (*sōlet*; por. 1Krl 5,2)¹⁹. Chleb spożywany w czasie paschy zostaje nazwany chlebem upokorzenia (por. Pwt 16,3). Tradycja widzi tutaj chleb z mąki pszennej, a argumenty za użyciem mąki jęczmiennej²⁰ Pietrusiak uważa za nieprzekonujące²¹. Święty Tomasz stwierdza:

„A jednak w sakramencie tym jest Chrystus, który mówiąc: «Jeśli ziarno pszeniczne wrzucone w ziemię nie obumrze, samo zostaje», miał na myśli siebie samego. Przeto chleb pszenny jest materią właściwą sakramentu Eucharystii”²².

2. „Pszenica staje się Eucharystią” w ujęciu wczesnochrześcijańskich pisarzy

Stosowanie pszenicy do wypieku chleba używanego podczas Eucharystii poświadcza Tradycja. Chodzi tu zwłaszcza o pisma św. Ireneusza z Lyonu, Klemensa Aleksandryjskiego oraz Orygenesesa²³. Trzeba zauważyć, że we wczesnym chrześcijaństwie nie prowadzono dyskusji na temat rozróżnienia pomiędzy chlebem kwaszonym a przasnym (bez użycia kwasu). Spór ten stanie się jednym z charakterystycznych elementów dyskusji pomiędzy Wschodem a Zachodem dopiero w IX wieku²⁴.

2.1. Pszenica w ujęciu Ireneusza z Lyonu

Święty Ireneusz z Lyonu zauważał w *Adversus haereres*, że to Duch Boży i Słowo Boże daje pszenicy wzrost, a poprzez przyjmowanie stworzonego chleba, daru Bożego, człowiek przyjmuje w siebie działanie Logosu i uczestniczy w cudzie stworzenia. Jednocześnie ten Logos, Duch Boży, stwarza Eucharystię, która jest nowym pokarmem dla człowieka²⁵.

¹⁹ J. Zacharek, *Biblijne i talmudyczne przepisy dotyczące przygotowania posiłku paschalnego*, Poznań 2013, s. 71.

²⁰ Por. E. Foley, *From Age to Age. How Christians Have Celebrated the Eucharist*, Chicago 1991, s. 20; P. Garsney, *Cities, Peasants, Food in Classical Antiquity*, Cambridge 1998, s. 230.

²¹ P. Pietrusiak, *Materia Eucharystii w Kościele...*, art. cyt., s. 51.

²² Tomasz z Akwinu, *Suma Teologiczna*, III, q. 73-83: *Eucharystia*, t. 28, tłum. i opr. S. Piotrowicz, Londyn 1974, a. 3.

²³ Z. Janczewski, *Materia i forma sakramentu...*, art. cyt., s. 37.

²⁴ P. Pietrusiak, *Materia Eucharystii w Kościele...*, art. cyt., s. 48.

²⁵ W. Myszor, *Eucharystia w wypowiedziach Ireneusza z Lyonu*, „Śląskie Studia

„Skoro tedy jesteśmy Jego członkami i karmimy się rzeczą stworzoną, którą On sam nam daje i sprawia, że słońce wschodzi, deszcze padają według Jego woli – ten kielich stworzony uznał za swoją Krew przelaną, którą posila naszą krew, a także stwierdził, że ten chleb stworzony jest Jego własnym Ciałem, którym karmi nasze ciała [...] i jak szczerp winny wsadzony w ziemię w swoim czasie wydaje owoce, i jak ziarno pszenicy padając na ziemię rozkłada się pod działaniem Ducha Bożego, co wszystko przenika, rozmnaża się i w górę strzela i potem przez mądrość Bożą idzie na pożytek ludzki, a kiedy otrzyma Słowo Boga, staje się Eucharystią, to jest Ciałem i Krwią Chrystusa – tak też i nasze ciała karmione [są] tą Eucharystią”²⁶.

2.2. Pszenica u Klemensa Aleksandryjskiego

Klemens Aleksandryjski, wyjaśniając mistyczny sens chleba i pszenicy, pisał:

„Chleb będący Jego ciałem jest zmartwychwstaniem, podobnie jak zmartwychwstaniem wysiane ziarno pszenicy. Ciało Pańskie powstaje na nowo w ogniu ku radości Kościoła, jak świeżo upieczony chleb”²⁷.

Warto zauważyć, że w *Wychowawcy* Klemens Aleksandryjski podkreślał, iż chrześcijanie nie powinni jeść chleba z delikatnej, specjalnie przesianej mąki pszennej, który miał być zbytnią przyjemnością²⁸:

„Nawet tak proste pożywienie jak będący podstawowym pokarmem chleb starają się uczynić bardziej delikatnym, przesiewając specjalnie pszenną mąkę, by stał się on też zasługującą na naganę przyjemnością”²⁹.

Historyczno-Teologiczne”, t. 19-20, 1986-1987, s. 16.

²⁶ *Adversus haereses*, V, 2, 3.

²⁷ Klemens Aleksandryjski, *Wychowawca*, tłum. M. Szarmach, Toruń 2012, I, 6, 46, s. 45.

²⁸ Zob. M. Kokoszko i in., *Chleb nieodpowiedni dla chrześcijan. Moralne zalecenia Klemensa Aleksandryjskiego w konfrontacji z naukowymi ustaleniami Galena*, „Vox Patrum”, t. 64, nr 35, 2015, s. 249-291.

²⁹ Klemens Aleksandryjski, *Wychowawca*, dz. cyt., s. 84.

2.3. Stać się Bożą pszenicą – Ignacy z Antiochii

Znaczenie pszenicy dla pierwszych chrześcijan wyraźnie podkreślają słowa św. Ignacego z Antiochii (35-108), który pragnął ponieść męczeństwo dla Imienia Pana i stać się Bożą pszenicą. Ignacy należał do bezpośrednich świadków nauczania Apostołów, był trzecim biskupem Antiochii, następcą Piotra i Ewodiusza³⁰.

„Pozwólcie mi się stać pożywieniem dla dzikich zwierząt, dzięki którym dojdę do Boga. Jestem Bożą pszenicą. Zostanę starty zębami dzikich zwierząt, aby się stać czystym chlebem Chrystusa. Proście za mną Chrystusa, abym za sprawą owych zwierząt stał się żertwą ofiarną dla Boga”³¹.

Ignacy wykazuje relację pomiędzy pszenicą i „czystym chlebem” Chrystusa, który składany jest na ołtarzu w trakcie sprawowania Eucharystii. Śmierć dla Chrystusa stanowi złożenie siebie w ofierze niczym pszenica, która staje się chlebem, by zostać Ciałem Pana.

2.4. Pszenica u ujęciu Efrema Syryjczyka

Święty Efrema Syryjczyk, diakon i doktor Kościoła, pisał, że sakrament kapłaństwa i Eucharystia są ze sobą ściśle powiązane, bowiem zostały ustanowione w tym samym czasie w trakcie Ostatniej Wieczerzy³²:

„Wino, pszenica i kapłaństwo łączą się ze sobą ściśle. Wino i pszenica służą, kapłaństwo jest wolne. Gdy te trzy rzeczy łączą się razem, składają Królowi większą od wszystkich skarbów moc swych owoców na miłą ofiarę. Wino daje krew, pszenica – chleb, kapłaństwo zaś wzlatuje ufnie do nieba, aż zobaczy Tego, który jest niewidzialny”³³.

I. Karabinow, rosyjski teolog zajmujący się w swojej pracy doktorskiej anaforami Kościoła prawosławnego³⁴, zauważa, że

³⁰ Euzebiusz z Cezarei, *Historia kościelna*, III, 22; III, 36, 2.

³¹ Z listu św. Ignacego Antiocheńskiego, biskupa i męczennika, do Rzymian [on-line], <https://www.brewiarz.pl/czytelnia/swieci/10-17.php3> [dostęp: 27.08.2018].

³² M. Potyczka, *Wspólnotowy charakter Eucharystii*, „Studia Pelplińskie”, t. 47, 2014, s. 272.

³³ Cyt. [za:] J. Żukowicz, *Sakramenty wiary*, Kraków 1970, s. 251.

³⁴ И. Карабиновъ, *Евхаристическая молитва (Анафора)*, С-Петербургъ 1908.

w słowach „wino daje krew, pszenica – chleb” św. Efrema miał na myśli „eucharystyczne ofiarowanie przedłożonych darów oraz prośby, w których jest mowa o zmiłowaniu i miłosierdziu, gdzie błaga się o wybaczenie miłosiernego Króla”³⁵.

2.5. „Słowo Boże jest chlebem wypieczonym z ziaren pszenicy” – w ujęciu Orygenes

Dla Orygenes Eucharystia jawi się przede wszystkim jako pokarm duszy. Stąd bardzo mocno podkreślał on jej wymiar duchowy. J. Słomka zauważa, że w świetle pism Orygenes „wyklucza [on] realność przemiany, jaka dokonuje się podczas celebracji eucharystycznej, a zatem rozumie chleb i wino jako symbole, czy – inaczej mówiąc – tylko znaki rzeczywistości duchowej, nie zaś jako prawdziwe Ciało i Krew Jezusa”³⁶. Takie rozumienie jego pism jest jednak błędne, bowiem Orygenes potwierdzał, że Eucharystia stanowi realną przemianę chleba w Ciało Chrystusa³⁷. W dziele *Przeciw Celsusowi* pisał, że chrześcijanie „zjadają chleby ofiarne, które przez modlitwę stają się Ciałem świętym i uświęcającym tych, którzy go spożywają w stosownym celu”³⁸. Orygenes wielokrotnie pisał, że chleb i wino należy rozumieć w sposób alegoryczny i duchowy, taki sens nadaje również pszenicy. W komentarzu do słów Jezusa, ustanawiających Eucharystię w Mt 26, 26, pisał, iż chleb wypieczony z ziarna pszenicy jest Słowem Bożym:

„Owym chlebem, który Bóg-Słowo nazywa swoim ciałem, jest Słowo, które karmi dusze, Słowo pochodzące od Boga, jest chleb pochodzący z chleba niebieskiego. [...] A owym napojem, który Bóg-Słowo nazywa krwią swoją, jest Słowo, które poi i w piękny sposób upaja serca pijących. [...] Tak też Słowo Boże jest chlebem wypieczonym z ziaren pszenicy, które rzucone w ziemię wydały plon obfity. Bóg-Słowo bowiem nie nazwał swoim ciałem owego widzialnego chleba, który trzymał w dłoniach, lecz nazwał nim Słowo, w którego tajemnicy chleb ten miał zostać połamany. Również krwią swoją nie nazwał owego widzialnego kielicha, lecz Słowo, w którego tajemnicy

³⁵ O. Sewastianowicz, *Teologia epiklezy eucharystycznej w ujęciu teologów prawosławnych i próba jej oceny w świetle teologii katolickiej*, Wrocław 2009, s. 75.

³⁶ J. Słomka, *Pokarm i ofiara. Refleksja eucharystyczna wczesnych Ojców greckich*, Łódź 2000, s. 91.

³⁷ S. Kalinowski, *Orygenes o Eucharystii*, [w:] W. Myszor, E. Stanula, *Pokarm nieśmiertelności. Eucharystia w życiu pierwszych chrześcijan*, Katowice 1987, s. 65.

³⁸ *Przeciw Celsusowi*, 8,33.

napój ten miał zostać wylany. Albowiem czymże innym może być ciało lub krew Boga-Słowa, jeśli nie Słowem, które karmi, lub Słowem, które rozwesela serce”³⁹.

2.6. „Pszenica jest cicha [...], jak Pan...” - pszenica w ujęciu poezji syryjskiej

W trakcie Eucharystii ofiarowywane są chleb i wino, a nie pszenica i winogrona, ofiarowywana jest więc materia przemieniona przez pracę człowieka⁴⁰. Syryjski teolog i poeta Cyryllonas, żyjący na przełomie IV i V wieku, w poemacie *Eucharystia* tak mówi o pszenicy:

„Pszenica jest cicha,
kiedy się ją miele,
jak Pan,
kiedy Go sądzono.
Pszenica nie woła,
gdy się ją zabija,
jak Pan,
gdy Go krzyżowano. [...]
Pszenica milczy,
gdy się ją miele,
ginie,
i ożywa w ukryciu.
Pozornie umiera,
naprawdę żyje
i rośnie szybko,
zapuszcza korzenie
w dostępną sobie glebę
i wiąże łądygę
z pulchną ziemią. [...]
Słodkością swą
nasyca głodnych,
tym, co ją spożywają
daje siłę.

³⁹ Orygenes, *Komentarz do Ewangelii św. Mateusza*, [za:] J. Słomka, *Pokarm i ofiara...*, dz. cyt., s. 86.

⁴⁰ H. Paprocki, *Kosmiczny wymiar Eucharystii jako wyraz duchowości prawosławnej* [on-line], http://www.liturgia.cerkiew.pl/texty.php?id=13&id_n=102#_ftn-ref4 [dostęp: 27.08.2018].

Podobnie Pan
położył swe ciało
na stole
świętego ołtarza.
Pożywały je spragnione narody
i zdobyły siłę
do zdeptania śmierci⁴¹.

3. Pszenica – symbol Eucharystii w sztuce

Chrześcijaństwo przyznało pszenicy najwyższe miejsce w świecie roślin wraz z winoroślą, gdyż symbolizują one Eucharystię – Ciało i Krew Jezusa Chrystusa⁴². Chrystus jest zatem pszenicą, z której powstawał chleb, codzienny posiłek każdego człowieka⁴³, a więc pszenica jawi się jako łaska Nowego Testamentu⁴⁴.

Kłosa pszenicy stały się popularnym motywem na ornamentach przedmiotów ołtarzowych, szatach liturgicznych, występują w sztuce religijnej. W średniowieczu w ziarnie pszenicy widziano symbol Chrystusa, który wstąpił do otchłani i zmartwychwstał. Jako symbol Chrystusa kłos pszenicy pojawia się na obrazach dopiero od XV wieku. Na obrazie Botticellego „Madonna z winnym gronem i kłosami”⁴⁵ [fot. 1], znajdującym się w Isabella Stewart Gardner Museum w Bostonie, kłosa pszenicy uosabiają chleb, a tym samym Ciało Chrystusa⁴⁶.

⁴¹ Cyryllonas, *Eucharystia*, tłum. W. Kania, [w:] M. Starowieyski (opr.), *Muza chrześcijańska. Poezja armeńska, syryjska i etiopska*, t. 1, Kraków 1985, s. 273-277.

⁴² A. i B. Zemanek, *Roślina i sacrum w historii cywilizacji*, [w:] B. Domański, S. Skiba (red.), *Geografia i sacrum*, t. 2, Kraków 2005, s. 474.

⁴³ *Christus quippe est triticum, de cuius pane quotidie reficimur, cuius est aceruus multitudo fidelium* (Honorius Augustodunensis, *Expositio in Cantica canticorum*, [w:] *Patrologiae cursus completus. Series Latina*, wyd. J.P. Migne, Paris 1854, t. 172, s. 463).

⁴⁴ S. Kobieliński, *Florarium christianum. Symbolika roślin – chrześcijańska starożytność i średniowiecze*, Kraków 2006, s. 183.

⁴⁵ Znana również jako „Madonna Eucharystyczna”.

⁴⁶ D. de Chapeaurouge, *Symbola chrześcijańskie*, tłum. G. Rawski, Kraków 2014, s. 143.

Fot. 1. *Virgin and Child with an Angel*, [w:] A. Chong i in. (red.), *Eye of the Beholder: Masterpieces from the Isabella Stewart Gardner Museum*, Boston 2003, s. 58 [domena publiczna]

Eucharystyczna symbolika pszenicy przeszła również do eucharystycznych pieśni kościelnych. W śpiewniku J. Siedlecki podaje dwie z nich, w których ukazana została nauka Kościoła o pszenicy jako materii Eucharystii. Pieśni te nadal są śpiewane w polskich kościołach w trakcie liturgii. Pszenica stanowi zarazem źródło chleba, przemienionego w trakcie konsekracji w Ciało Chrystusa, ale jest również Chrystusem, który nazwany został „pszenicznym darem”. W motecie *Nakarm nas, Panie, pszenicą* na procesję Bożego Ciała przy III ołtarzu wybrzmiewa zaś wezwanie, by Pan nakarmił swój lud pszenicą, aby żył na wieki.

„Jeden chleb, co zmienia się w Chrystusa ciało, z wielu ziaren pszenicznych się rodzi. Jedno wino, co się Krwią Chrystusa stało, z soku wielu winnych gron pochodzi. Jak ten chleb, co

złączył złote ziarna, tak niech miłość złączy nas ofiarna. Jak ten kielich łączy kropel wiele, tak nas, Chryste, w swoim złącz Kościele”⁴⁷.

„Panie, pragnienia ludzkich serc Ty zaspokoisz sam. Przyjdź, Chlebie Żywy, Zbawco nasz, pszeniczny Darze, przyjdź!”⁴⁸.

„Nakarm nas, Panie, pszenicą. Nasyć nas miodem z opoki. Kto ten chleb będzie pożywał, nie zazna śmierci na wieki, nie zazna śmierci na wieki, na wieki. Przyjdźcie na ucztę, bo wszystko gotowe, wszystko gotowe, gotowe”⁴⁹.

4. Pszenica w kanonicznych normach prawnych

Kwestia stosowania pszenicy do wypieku chleba używanego do sprawowania Eucharystii została poruszona przez prawodawstwo kościelne Zachodu i Wschodu.

Zgodnie z Tradycją Kościoła łacińskiego chleb, którego używa się do sprawowania Eucharystii, powinien być czysto pszeniczny, świeżo wypieczony i niekwaszony. Na Soborze we Florencji w 1439 roku podjęto ten temat w bulli *Laetentur caeli*, traktującej o unii z Ormianami. Sobór postanowił i orzekł, że „ciało Chrystusa prawdziwie jest sprawowane w chlebie pszenicznym, praśnym bądź zakwaszonym. Kapłani powinni sprawować ciało Pana używając jednego z nich, każdy według zwyczaju swego Kościoła, Zachodniego lub Wschodniego”⁵⁰. Natomiast w 1442 roku w bulli *Cantate Domino*, dotyczącej unii z Koptami, Sobór stwierdził, że „chleb służący tej konsekracji powinien być chlebem pszenicznym”⁵¹. Kodeksy prawa kanonicznego z 1917 i 1983 roku również stwierdzają konieczność użycia pszenicy do wypieku chleba, będącego materialem Eucharystii⁵².

Przepisy związane z materialem eucharystycznym, zawarte w kan. 924 KPK i w numerach 319-323 *Ogólnego wprowadzenia do Mszału*

⁴⁷ *Jeden chleb*, [w:] J. Siedlecki, *Śpiewnik kościelny*, W. Kałamarz, A. Ziółkowski (red.), wyd. 41, Kraków 2015, s. 352.

⁴⁸ *Panie, pragnienia ludzkich serc*, [w:] tamże, s. 382.

⁴⁹ *Nakarm nas, Panie, pszenicą* [on-line], http://idn.org.pl/towmuz/biblioteka/pdf/0525_midi_glowacki_nakarm_nas_panie_pszenica_oltarz_iii.pdf [dostęp: 29.08.2018].

⁵⁰ *Dokumenty soborów powszechnych*, t. 3, Kraków 2004, nr 16 a, s. 459.

⁵¹ Tamże, nr 19, s. 617.

⁵² Por. kan. 815, § 2 KPK z 1917 r. oraz kan. 924 KPK z dnia 25 stycznia 1983 r.

rymskiego, wyjaśnione zostały w instrukcji *Redemptionis Sacramentum*, wydanej 25 marca 2004 roku przez Kongregację Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów:

„Chleb, którego używa się przy sprawowaniu Najświętszej Ofiary eucharystycznej, powinien być niekwaszony, czysto pszenny i świeżo upieczony, tak aby nie było żadnego niebezpieczeństwa zepsucia. Wynika z tego, że chleb wykonany z innej substancji, nawet zbożowej, lub taki, do którego została dodana znaczna ilość materii różnej od pszenicy, tak że zgodnie z powszechną opinią nie może być nazwany chlebem pszennym, nie stanowi ważnej materii dla sprawowania Ofiary i sakramentu Eucharystii” (nr 48).

Kongregacja Nauki Wiary w *Liście okólnym do Przewodniczących Konferencji Biskupów na temat użycia chleba z niewielką zawartością glutenu i moczku jako materii eucharystycznej* (24.07.2003, Prot. N. 89/78-17498) stwierdziła:

„Hostie całkowicie pozbawione glutenu są materią eucharystyczną nieważną. Materią ważną są hostie częściowo pozbawione glutenu i te, w których jest obecna wystarczająca ilość glutenu do otrzymania wypieku chleba bez dodatku substancji obcych i bez konieczności odwoływania się do metod, które zmieniłyby istotę chleba”⁵³.

Co ciekawe, w 2013 roku Kongregacja Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów uznała, że użycie do produkcji chleba pszenicy genetycznie zmodyfikowanej nie wpływa na ważność materii sakramentu Eucharystii⁵⁴.

Natomiast Kościół prawosławny odnośnie do użycia pszenicy do wypieku chleba używanego w sakramencie Eucharystii stwierdza, że „chleb dla sakramentu powinien być taki, jak tego wymaga sama jego nazwa, świętość sakramentu i przykład Pana Jezusa Chrystusa i apostołów, czyli chleb kwaszony, czysty, pszenny”⁵⁵.

Wraz z rozwojem dzieła misyjnego Kościoła rzymskokatolickiego i dotarciem do miejsc, gdzie chleb nie stanowi codziennego posiłku, a uprawy pszenicy były nieznane lokalnym społecznościom, podniósł

⁵³ Por. List do Prefekta Kongregacji Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów z dn. 9 grudnia 2013 r., Prot. N. 89/78-44897.

⁵⁴ Tamże.

⁵⁵ *Православный Катехизис*, Москва 2004, s. 119, [za:] O. Sewastianowicz, *Teologia epiklezy eucharystycznej...*, dz. cyt., s. 163.

się problem stosowania innej materii Eucharystii⁵⁶. Po raz pierwszy tę kwestię w czasach nowożytnych zasygnalizowali misjonarze jezuicki w Chinach w XVI wieku. Stolica Apostolska nie zezwoliła na używanie do Mszy Świętej placków ryżowych. Również obecnie w Afryce Subsaharyjskiej podnosi się dyskusje odnośnie do możliwości zmiany materii Eucharystii. Wśród argumentów, które się wysuwają, pojawia się kwestia wysokiego kosztu importu pszenicy i wina do krajów często ogarniętych wojną, a także ideologiczne kwestie „afrykanizacji” kontynentu afrykańskiego⁵⁷. Współczesna dyskusja, która dotyczy możliwości użycia innej materii Eucharystii, jest związana z soborowym otwarciem na „wartości kulturowe krajów misyjnych”. Postulaty zastąpienia chleba pszenicznego i wina produktami lokalnymi mają na celu lepsze podkreślenie duchowego wymiaru sakramentu Eucharystii⁵⁸.

Argumenty za użyciem innej materii niż chleb pszeniczny do sprawowania Eucharystii pojawiły się m.in. w rezultacie okropności życia więźniów w obozach i łagrach II wojny światowej. Zdobycie przez księży pszenicznego chleba i wina było często niemożliwe. J. Jaworski stwierdził:

„Jeśliby ktoś utrzymywał na serio, jak to wykazały praktyki obozowe minionych lat, że kukurydza, ryż, żyto czy bób jest materią odpowiednią do sprawowania eucharystii, ten wygłasza opinię błędną (*opinio erronea*) lub nawet herezji *proxima*, żeby nie powiedzieć heretycką”⁵⁹.

Zakończenie

Znaczenie pszenicy dla Eucharystii jest przeogromne, bez niej Msza Święta staje się nieważna. Choć teksty Nowego Testamentu nie precyzują, z jakiej mąki został wypieczony chleb użyty w trakcie Ostatniej Wieczerzy, Tradycja poświadcza użycie pszenicy do sprawowania Eucharystii i nadaje jej wyjątkowy sens. Pszenica wraz z winoroślą stały się rzeczami uniwersalnymi, pod którymi

⁵⁶ Próby stosowania innej materii Eucharystii niż chleb pszeniczny i wino podejmowane były od II wieku przez niektóre sekty chrześcijańskie, podające w wątpliwość stosowanie pszenicznego chleba i wina do celebracji Eucharystii. Zob. P. Pietrusiak, *Materia Eucharystii w Kościele...*, art. cyt., s. 60-62.

⁵⁷ P. Pietrusiak, *Problem Eucharystii w Afryce Subsaharyjskiej*, „Nurt SVD”, nr 1, 2015, s. 41-62.

⁵⁸ Tamże, s. 61.

⁵⁹ J. Jaworski, *Mąka na hostie...*, art. cyt., s. 373.

jednoczy się chrześcijańska *oikumene*. Na całym świecie niezależnie od tego, czy w danym regionie jest uprawiana, pszenica stanowi nadrzędny element każdej Eucharystii, podczas której Chrystus daje się poznać każdemu chrześcijaninowi tak samo – bez względu na uwarunkowania kulturowe – pod postacią pszenicznego chleba i wina.

~•~

KATARZYNA A. MICH

**Znaczenie i symbolika pszenicy (*Triticum L.*)
w konsekracji chleba eucharystycznego**

Streszczenie

Pszenica dla ludów Bliskiego Wschodu miała istotne znaczenie zarówno w gospodarce, jak i w sferze religijnej, ale to chrześcijaństwo wyniosło ją na pierwsze miejsce w świecie roślin. W artykule została podjęta próba zrozumienia znaczenia i symboliki pszenicy w konsekracji Eucharystii, bowiem bez pszenicy Msza Święta staje się nieważna. W pierwszej części autorka usiłowała odpowiedzieć na pytanie, jaki chleb został użyty w trakcie Ostatniej Wieczerzy. W drugiej części przedstawiona została refleksja wczesnochrześcijańskich pisarzy na temat pszenicy i Eucharystii. Trzecia część ukazuje symboliczne znaczenie pszenicy w sztuce i pieśniach kościelnych, ostatnia zaś prezentuje pszenicę w kanonicznych normach prawnych. Podjęta także została kwestia użycia innej materii w sprawowaniu Eucharystii.

Słowa kluczowe: chleb eucharystyczny, Eucharystia, materia Eucharystii, Ostatnia Wieczerza, pszenica.

KATARZYNA A. MICH

**Wheat (*Triticum L.*) in the Consecration of the Eucharistic Bread.
Meaning and Symbolism**

Abstract

Peoples of the Near East greatly valued wheat in their daily economy and religious beliefs. Christianity accorded it the very top place among plants. The author of this essay penetrates deep into the meaning and symbolism of wheat in the consecration rite at the Eucharist. For without it, the whole thing is quite simply invalid. In the first part of her paper, the author attempts to identify the exact

kind of bread used at the Last Supper. She then discusses a number of reflections from the earliest Christian writers on wheat and Eucharist, following it with a survey of direct allusions to it in Christian art and church hymns. She concludes her research with an overview of references to wheat in canon law and the problem of the use of other matter in the Eucharist.

Keywords: eucharistic bread, Eucharist, matter for the Eucharist, Last Supper, wheat.